

Jávor Anna

CÉHBELIEK ÉS AKADÉMIKUSOK

A művészi tevékenység formái, szervezete és feltételrendszere Magyarországon a 18. század második felében

A 18. század második felének kutatója óhatatlanul belefut a felvilágosodás korszakába, a fogalom megkerülhetetlen művészettörténeti megfelelőjébe. Ennek specifikumát Szabolcsi Hedvig fontos feltáró, majd összefoglaló munkájának köszönhetjük, nemkülönben a művészeti oktatás, a céhes keretek között működő művészi ipar szervezetének és eredményeinek feldolgozását szakmánk, egyúttal a történettudomány számára.¹ És még valami: az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete (akkor még Csoport) által kezdeményezett nagyszabású szintézis, a Kézikönyv egyik programadó animátora volt az Ünnepelet – és én szívesen dolgoztam a keze alá. Nem veszi talán rossz néven, ha most egy akkor feltett kérdésre, látszólag csupán az ismert adatok átcsoportosításával, rövid tisztelgő tanulmány keretében kísérelem meg a választ. Milyen képzési, kulturális és társadalmi feltételek alakították ki nálunk a 18. század végére a mai fogalmainknak már egyre inkább megfelelő képzőművészeti életet?

A 18. század derekán megszorodó művészi feladatok minőségileg is átrendezik az egyre szélesedő művészeti társadalmat. Még sokáig a megrendelői szándék és igényesség a meghatározó; a legrangosabb feladatokhoz továbbra is külföldről, elsősorban Bécsből hívnak mestereket. Császári, majd kamarai építészek szállítják a budai királyi palota terveit, s a „birodalmi stílus” továbbgyűrűzik a vállalkozásban részt vevő céhes építőmesterek kezén. Püspöki székhelyeken emelnek pompás egyházakat és rezidenciákat, a gazdálkodó – gazdagodó – szerzetesrendek már a második barokk átépítésnél tartanak. E munkák legtöbbet foglalkoztatott tervezője a nagy tapasztalatú bécsi polgári építész, Franz Anton Pilgram, a korszak végén Hefele és a komáromi céhbe is beléptetett Fellner.²

A berendezéshez a szobrászi és festői ranglétra legmagasabb fokán elhelyezkedő „academicus”-okat igyekeznek megnyerni Magyarországon is. A szobrászat terén voltaképpen egyetlen, koncentrált művész, a Donner-tanítványoké képviseli Pozsonyban ezt a művészi „elit”-et, amelyhez távolabbról csatlakozik a több alkalommal vendégszereplő Schletterer, Tabota és Beyer. Rendi megbízatások egész sora köti Magyarországhoz a másutt képzett Resslert Bécsből, míg Philipp Jacob Straub és Veit Königer egyházi rokokó szobrászata inkább az akadémia ellenében hatott a Dunántúlon.³

Szintén szerzetesrendi, de gyakrabban városi feladatok nyújtottak rendszeres munkaalkalmat, sőt megélhetést és polgárjogot olyan távolról jött,

1. Hörger Antal: Ülő angyal. Szoborvázlat a pesti belvárosi templom főkapujának Szentháromság-csoportjához, 1723. Magyar Nemzeti Galéria

nem akadémiai tanultságú mestereknek, akiknek származását – megfelelő dokumentumok híján – a kutatás mindmáig csak esetenként tudta kideríteni. A bevallottan Ybbsből való, pesti Hebenstreit mellett, a „budai” Weber József Lénárd a sziléziai schweidnizi szobrászdinasztia tagja, míg Bebo Károly olasz eredete csupán föltételezés.⁴ A soproni Aubera valóban a würzburgi Auwerák rokona, Páris mester felmenői akár franciák is lehettek. Csak Bécsben nyilvántartott Gode „Lajos” boroszlói és Dionysius Stanetti tetscheni származása, míg Johann Anton Krauss „statuarius jaszoviensis”-é még mindig makacs rejtély.⁵

A festészeti megrendelések terén érvényesül leginkább az akadémiai tanultság becsülete, még akkor is, ha a művész nem jutott el a tagsáig. Egy-egy oltárkép, uralkodói portré behozatalának gyakorlatát felváltja a rendszeres meghívásoké, s az Ausztriához képest megkésített nagy freskó-programok valóban a legkiválóbbakat vonzzák – olykor életre szólóan – Magyarországra. Így vált a Meytens-követő Johann Michael Millitz a korszak legtöbbet foglalkoztatott arcképfestőjévé Pozsonyban és Erdélyben,⁶ Maulbertsch,⁷ tudjuk, életműve legjavát hagyta a Dunántúlon, Caspar Franz Sambach és Franz Sigrist egy-egy főművét, akárcsak az akadémiai másodvonalból Johann Ignaz Cimbal.⁸ Végleg ide telepedett Anton Schmidt, Kracker és Dorffmaister;⁹ míg a legjelentősebb oltárképszállítók, Wagenschön, Kremser Schmidt vagy

2. Wolfgang Köpp: Táj romokkal, 1776. Wien, Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste

később Hubert Maurer¹⁰ valószínűleg sohasem jártak Magyarországon. A vállalkozások gyakran különböző műfajban dolgozó mesterek összeszokott csapatát mozgatják meg, bár ezeknek nem mindegyike jelenik meg a helyszínen (pl. Kracker, Krauss, Hennevogel és Halblechner Jászón, Leicher, Tabota és Cimbal Martonvásáron, Leicher, Cimbal és Hauzinger Nagykárolyban). Érkeznek Bécsset megkerülve idegen festők is: az irgalmas rendi Lucas Huetter, az „edelényi mester” Lieb Ferenc, Kracker segédje Zirkler vagy a lengyel nevű Volucki Károly művészete színezte ugyan a bécsi akadémiai késő barokk által meghatározott összképet, de nem hozott akkora változást, mint a bevándorló rokokó szobrászoké.¹¹

A művészi import, a bécsi vendégmesterek és a letelepedők árnyékában – ellenében – körvonalazódik a hazai művészeknek a kézműves társadalomból fokozatosan kiváló rétege is. Művészettörténeti szempontból még nem vizsgálták átfogóan a magyarországi céhek történetét, s a különböző adatok és a szakirodalmi hagyomány olykor egymásnak ellentmondanak. Egyértelmű és közismert, hogy a kőművesek, kőfaragók, ill. az építőmesterek céhe a legrégebb valamennyi városban.¹² Ezek, majd az ácsokéi, asztalosokéi nyújtottak szervezeti és jogi háttérrel az építési, berendezési munkákhoz. Ugyan a polgárkönyvek már az 1700 körüli időkből őriznek bejegyzéseket szobrászokról, festőkről, aranyozókról, szobrászcéhéről nincs adat a 18. századi Magyaror-

3. Friedrich Oeser: Izsák és Ézsau, 1770-es évek. Magyar Nemzeti Galéria

szágon, mint ahogyan festőcéh is csak Pozsonyban (1741-től), Sopronban (kártyafestők 1733-tól, szépfestők 1757–58 körül, majd 1795-ben) és Besztercebányán (1770-től) működött, s ez ideig egyetlen tagot sem sikerült művekkel azonosítani.¹³ Az egri „kézműveslázadás” (1754–56)¹⁴ csúfosan elbukik a püspök akaratával szemben, a pesti „szobrászharc” (1745, 1774)¹⁵ vagy a kismartoni festők „vetélkedése” (1755)¹⁶ pedig nem a céhes privilégiumok, hanem a városi mester, illetve uradalmi művész előjogainak védelmében folyik, s korántsem olyan szervezetten, mint pl. a bécsi stukkátorok (1741) vagy a prágai kisoldali festőcéh pöre (1752, 1761).¹⁷ Természetesen kívül estek a polgári kötöttségeken a szerzetesrendek tagjai és alkalmazottai (többek között Witwer Márton karmelita építész, Baumgartner Bernát, Codelli József jezsuita szobrászok, Hingeller János, Tatirek Félix pálos fafaragók, Pater Udalricus, Johann Baumgartner kapucinus, Ince trinitárius, Huetter Lukács irgalmas, Gusner Mátyás ciszterci festők), s a földesúri munkaadó az akadémiaiakkal fölerő kiváltságokat és öntudatot kölcsönöz a mesternek –

4. Falkoner József Ferenc: Sváb leány népviseletben. Akvarell, 1802. Magántulajdon

így Nics István aranyozó edelényi (1768) vagy Halblechner Vencel egri kihallgatása (1778) során.¹⁸

Az idegenek jelentősége mellett egyre nagyobb a belső mozgásé, amely főleg kőfaragói és szobrászi munkákra, Pest, Buda, Veszprém, Székesfehérvár felé irányult a töretlenebb hagyományú – és Bécshez közeli – Sopron, Győr, Kismarton városából: Hörger Antal, Gundrich Károly, Conti Lipót Antal, Eberhard Antal e folyamat művekről is ismert, fontosabb képviselői.¹⁹

A hazai művészképzés elsősorban családi és műhely-keretek között zajlott; oka ez – vagy éppen következménye – a többgenerációs építész-, szobrász- és festődinasztiák megjelenésének. A Gundrich, Falkoner és Kramer családok közül ez utóbbi működése három évszázadon át is kimutatható.²⁰ A császári képzőművészeti Akadémia 1726-os újjászervezése után azonban hamarosan megjelennek a magyar növendékek is Bécsben: elsőként (1728) Schmiddy Dániel festő neve fordul elő más, közelebről nem ismert budai és pozsonyi művészekkel együtt az anyakönyvekben, őt követi Rosier Antal (1731) és Oeser (1732). Akadémiai tagságig Ephraim Hochhauser besztercebányai arcképfestő vitte (1752), majd a kismartoni Wolfgang Köpp („Farkas”) (1776), később Karl Friedrich Schallhas (1790), Anton Köpp (1791) és az ötödik generációs Guntrich József (1799); nagydíjat nyert Oeser 1735-ben, Rosier 1738-ban, utóbb pedig Hesz János Mihály (1794). Dorffmaister a Schmutzer-féle rézmetsző akadémián lett rendes tag 1771-ben.²¹

Nyilván valós igényre, „különböző magyar nemesek megkeresésére” válaszol Daniel Gran 1755. december 4-én kelt, gróf Batthyány Lajos nádorhoz intézett tervezete a magyar művészeti akadémia felállításáról. A bécsi Akadémia első igazgatója, Jacob van Schuppen halála (1751) után a háromévenként újválasztandó rektori pozícióra szemelte ki a császári festőt a protektor; ő ezt a tisztséget elutasította. Még ugyanabban az évben jelentkezik javaslatával a magyar nemességnél, arra hivatkozva, hogy „minden civilizált országban, de még a vad Moszkvában” is indítanak ilyen iskolát, amely a nemzeti művészképzést szolgálná „gratis”. A levélhez mellékelt „Proiect”

5. Auguszt Imre: Saul megtérése. A mosonmagyaróvári plébániatemplom mennyezetképe, 1777

igen átfogó, a párizsi mintára kialakított bécsi tanterv mellett az 1717-ben alapított császári katonai mérnök-akadémia célkitűzéseit is magában foglalja. Az oktatás alapja – mint mindenkor – a rajz, amelybe a festő-, szobrász-, éremvéső- és építész-hallgatókon kívül a különféle műiparosokat is bevezetnék. Hiányolható a rézmetszés és az anatómia tantárgya, viszont külön szak lenne a „civil”, külön a katonai architektúra, a mechanika, a perspektíva, és saját osztályban tanulnának a nemesi ifjak. Az intézményt két segéderő közreműködésével irányította volna Gran. A festő ajánlatára adott válasz nem ismert; akadémia nem, városi rajziskolák is csak a korszak végén alakulnak Magyarországon.²²

Mégis, a kevésbé mobil kézműves- és művész társadalom bizonyos elmozdulását jelzi a magasabb képzettség irányába a „második generáció” megjelenése a bécsi Akadémián: Kronovetter József pesti polgári festő Gábor fiáé 1738-ban, Reiter Ferenc aranyműves fia Magyaróvárról (1739), a kismartoni asztalos-festő-kárpitos Köpp Keresztély két fiáé (1752 és 1758), Gundrich József szobrászé Pestről (1752), Falkoner Ferenc festőé Budáról (1756). Rosier József (1767) és Josef Gode (1767) apja már maga is akadémiát végzett művész. Ham Jakab kismartoni szobrász fiai (1772, 1774), Schweitzer Antal kaszai (1766) és Hebenstreit Márton pesti festő (1787) mellett később beiratkoznak a városi és uradalmi építőmesterek architektúrát tanuló leszármazottai

6. Johann Anton Krauss: Kandeláber az egri jezsuita templom szentélyében, 1770/71

is: Mayerhoffer Antal (1787), a tatai Fellner József (1791) és Pauly Mihály kőműves Páparól (1792).²³ Mint szerte Európában, a kétféle oktatási forma kombinálódik; konkrét mester-tanítvány-láncolat mutatható ki Pozsonyban Gamauf, Schmiddely és Oswald, ill. a Donner és a nála alapképzést nyert festők, Oeser, Sambach és Rosier között; ez utóbbi a gyöngyösi Haller grófnak kitanítja Dominicus Bernhard svájci asztalos-festőt.²⁴ Leggyakrabban „benőszülés” útján alakulnak ki műhelykapcsolatok, ilyen a Schultz-Falkoner–Mertz János-leszármazás

Budán, a kiterjedt Hering-atyafiság és a Kracker–Zach-rokonság Egerben.²⁵

Bécsnél távolabbi tanulmányútra Magyarországról csak kevesen jutottak: a pozsonyi Rosierről tudni, hogy 1737-ben Itáliából tért vissza. Lorenz Friedrich Gamauf 1745 körül Nürnbergben Johann Justus Preisslernél tanult, s feltételezhető, hogy apja, a csendéleteiről ismert Ernst Friedrich is hasonló, délnémet evangélikus művészkörben szerezte tudását.²⁶ A bécsi Akadémiára beírt magyar növendékek nagyobbik feléről nincs későbbi híradás; Bécsben és külföldön futott be karriert Samuel Hanrits, Ephraim Hochhauser, Köpp és Oeser.²⁷

A művészképzésre és a barokk művészi gyakorlatra egész Európában jellemző a műfaji specializálódás. Az építészek szakosodását nem annyira iskolájuk, mint inkább a megbízatások császári, kamarai, városi, uradalmi vagy rendi szervezetében elfoglalt helyük, hivataluk és ebből következő gyakorlatuk határozta meg – az Akadémián csak tervezést tanultak. A szobrászok és a festők oktatása is alapvetően rajzoláscentrikus, és legfeljebb agyagból mintázott, márványba faragott vagy olajfestésű kamaradarabok míves kivitelezéséig terjed, amint azt a versenykiírások, jegyzőkönyvek és a fennmaradt pályaművek tanúsítják. Behozhatatlan előnyt az alakrajz, mintázás és festés terén szereznek az „academicus”-ok, a még Strudel idejében beszerzett itáliai mintakép-gyűjteménynek és az élő – férfi – modellállítás privilégiumának köszönhetően.²⁸

Már a nagyléptékű oltárképek elkészítése is műhely-praxist igényel, a freskófestést pedig kizárólag e műfajban dolgozó mester segédeként lehetett megtanulni, ahogyan azt Franz Xaver Karl Palko és Anton Schmidt tette Galli Bibienánál, Kracker pedig Anton Herzognál. Talán alkalmi inaskodás is elegendő volt az alapokhoz a külföldi vendégmester mellett (így kezdte pályáját az egri Hesz Maulbertsch, sőt már Kracker oldalán) vagy Bécsben kenyérekeresetként, mindenesetre freskóban is dolgozott itthon az akadémiát járt magyarok közül Fogel (Vogl) Gergely, Falkoner Ferenc, August Imre és az egyéb tanultságú budai Scherwitz, talán a pozsonyi aranyozó Dietrich, a veszprémi Bucher és a győri Schaller.²⁹ Ezek a művészek mind vászonképeket is alkottak, s legfeljebb a századvégi díszítő-falfestőkről feltételezhető, hogy nem értettek a merőben más olajtechnikához.³⁰ Viszont kifejezetten elhatárolták magukat a freskóműfajtól a kabinetkép- és portréfestők (így a beszercebányai Kietsch János 1763-ban), akik köre analógiás úton, a csak csendélet- vagy oltárképfestőkkel is bővíthető (Izbégi Vörös, Rosier, Gamaufék, Schweitzer Henrik).³¹ Huetter Egerben a freskón kívül szinte minden anyaggal megpróbálkozott (vászonkép, fatábla, falfestés olajjal), az iglói Lieb pedig a késő barokk fresco-secco-technikát soványította a szobafestőknél szokásos száraz eljárássá (Taktabáj, 1783).³²

A freskó műfaján belül, az olasz kvadraturisták letűnésével már nem határolódik el élesen az architektúra- és figurafestő feladatköre. Jó néhány adat bizonyítja, hogy ez utóbbiak kezdőként szintén díszítőfestéssel foglalkoztak, így később maguk instruálhatták vázlatokkal, tervekkel saját segédjüket – akik az Akadémián, tudjuk, alakrajzot is tanultak és utóbb gyakran önállósultak, mint Zeiller, Hauzinger, Wiedon, Winterhalter vagy Zach.³³

A szobrászi technikák még inkább különböznek egymástól és az akadémiai tananyagtól. Az északi fafaragó hagyomány folytatói, így pl. Hartman – akár csak az alpesi és stájer faszobrászok – nyilván kevésbé értettek a kőhöz, míg a pest-budai mesterek éppen a kőfaragás felől érkeztek.³⁴ Csak elvéve maradtak ránk az alkotófolyamat individuális részét dokumentáló szobormodellek és -bozzettók, jöllehet a forrásokban gyakran szerepelnek.³⁵ Az egy-egy művésznévhez kötött, nagyméretű templomberendezések, még ha csak fából is, legalább egy asztalos, „Fassmaler” és aranyozó közreműködésével készültek.³⁶ A monumentális kőszobrok kifaragása sem feltétlenül „saját kezű”, a körmöcbányai Szentháromság-oszlopot például mindkét szerződött szobrász, Stanetti és Vogerl halála után évekkal, 1772-ben fejezték csak be.³⁷ Iskola- és műhelyspecifikus a fémöntés és a stukkószobrászat gyakorlata: az előbbi Donnerral együtt 1740-re „kivonult” a hazai plasztikából, legalábbis Messerschmidt pozsonyi megjelenéséig. A bécsi és pozsonyi ágyúöntő-hagyomány ismert szerepe mellett is még eldöntetlen, hogy maga Donner hol tanulta az ón és ólomötvözés technológiáját; néhány faszobra vitatott. E körből a Donnertől meglehetősen idegen monumentális stukkószobrászat élt tovább, Magyarországon rokokó változatban Gode és műhelye munkáiban,

7. id. Dorffmaister István: Baldachin, 1790. Zics, plébániatemplom

8. Schrött Erasmus: Napóra a jászói premontrei apátság melegházának homlokzatán, 1802

klasszicizáló stílusban pedig Frietsch morvaországi művein.³⁸ Hogy a wessobrunni stukkóiskola, bécsi tanultság, vagy egyenesen az itáliai forrásvidék szolgált-e alapul Johann Anton Krauss és Bebo Károly rendkívüli szakmai biztonságú és művészi színvonalú rokokó gipsz-szobrászatához (amelyet mindketten jól tudtak fehérre festett fából is imitálni), még nem válaszolta meg a kutatás.

A feladatok hierarchiája nem halad törvénytörően a kisszerűtől a monumentálisig. A szobrász és megbízója számára a kandeláber kifaragása éppen olyan fontos, mint a homlokzati figuráké, az aranyozó pedig jobban keres, mint arcképfestő kollégája. Pályája kezdetén Unterberger kocsit fest, akár csak Wagenschön rendszeresen, Cimbal céhzászlót, Dorffmaister templomi baldachint; Schmiddy, Oeser és az idős Maulbertsch cégért is készített. A falusi piktora dolga a távolról meghozatott oltárkép felfeszítése, míg a mester valahol éppen napórát fest freskóban.³⁹ Nagyjából azért elkülönülnek a feladattípusok, s a szobrokat alapozó-festő, keretet mázó, cirádát aranyozó ezermester ellentétéként e korszakban jelenik meg a műtermében – egyelőre portré- – megrendelőket fogadó, hivatásos művész Magyarországon.⁴⁰

JEGYZETEK

¹ SZABOLCSI Hedvig: Magyarországi bútorművészet a 18–19. század fordulóján. Budapest, 1972, 1–10; 37–74; SZABOLCSI Hedvig-ZÁDOR Anna szerk.: Művészet és felvilágosodás. Budapest, 1978, vö. KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1980, 220–249; 696–711.

² KELÉNYI György in: SISA József–DORA WIEBENSON szerk.: Magyarország építészeteinek története. Budapest, 1998, 123–168; VOIT Pál: Franz Anton Pilgram. Budapest, 1982; KELÉNYI György: Franz Anton Hillebrandt (1719–1779). Budapest, 1976; Cs. DOBROVITS Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon (Az uradalmak építé-

- szete). Budapest, 1981; ZSÁMBÉKY Monika szerk.: Melchior Hefele (1716–1794). Kiállítási katalógus, Szombathelyi Képtár, Szombathely, 1994; újabb összefoglalás GALAVICS Géza in: GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: Magyar[országi] művészet a kezdetektől 1800-ig. Budapest, 2001, 353–371, 376–384, 409–417.
- ³ A jubileumi Donner-kiállítások katalógusai (Slovenská národná galéria, Bratislava, 1992; Österreichische Galerie Belvedere, Wien, 1993) mellett továbbra is alapvető: Maria MALIKOVA: Die Schule Georg Raphael Donners in der Slowakei. Mitteilungen der Österreichischen Galerie 17 (1973), 77–177; összefoglalólag l. Claudia MAUË: Georg Raphael Donner (1693–1741) in der neueren Forschung. Kunstchronik 53 (2000:5), 209–223; emellett: Mária PÖTZL-MALIKOVA: Donnerovský náhrobok Mikuláša Pálffyho v Malackách. Ars 1999, 147–161 (Johann Nikolaus Moll művéről, l. még GALAVICS i. m. (2. j.) 2001, 395.), ill. SZELESTEI N. László: Adalékok Esterházy Imre hercegprímás műpártolásához. Művészettörténeti Értesítő L (2001), 285–292; Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: „...ut nec ovum esse ovo similis valeret...” Das anlässlich des 50-jährigen Priesterjubilaeums geprägte Münzbildnis des Fürstprimas Emmerich Esterházy von Matthäus Donner. Barockberichte 31 (2001), 84–91. Schlettererről legújabbban: Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: ... so vom maller Troger recomandiret worden. Der Bildhauer Jakob Christoph Schletterer (1699–1774) und die Tiroler in Wien. In: Friedrich POLLEROß (Hg.): Reiselust und Kunstgenuss. Barockes Böhmen, Mähren und Österreich. Petersberg, 2004, 141–156; JÁVOR Anna: Leicher, Tabota és Cimbál Martonvásáron. Művészettörténeti Értesítő XXXIX (1990), 204–214; valamennyihez: AGGHÁZY Mária: A barokk szobrászat Magyarországon 1–3. Budapest, 1959, különösen 1. 70–98, ill. művésznevek és helységnevek szerint (Wilhelm Beyer: 1. 172.); Maria PÖTZL-MALIKOVA–Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: Die Tätigkeit Johann Reslers für den Trinitariorden. Acta Historiae Artium XXX (1984), 166–294; G. AGGHÁZY, Mária: Steirische Beziehungen der ungarländischen Barockkunst. Acta Historiae Artium XIII (1967), 313–352.
- ⁴ Hebenstreittről legújabbban (Conti Lipót Antal munkáinak átértékelése kapcsán, korábbi irodalommal): KOMÁRIK Dénes: A 18. századi Pest szobrászairól, kőfaragóiról. In: Tanulmányok Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Szerk.: BARDOLY István–HARIS Andrea (Művészettörténet – műemlékvédelem XI.) Budapest, 2002, 461–467; adalék a Weber-dinasztiához: JÍFÍ KROUPA: Praměny svatotomašského klášteřa v 18. století. Bulletin Moravského Galerie v Brně 50 (1994), 59 (a Schweidnitzből származó, nagyszombati Weber [1695–1771] végrendelete 1766-ból a brünni Ágoston-rendiekénél, Budán élő fiának emlékezésével) és Katarína CHMELINOVÁ: Neznáme psobiane umelckej rodiny Weberovcov v Trnave. Megjelenés alatt in: Barokove umenie. Generácie – interpretácie – konfrontácie. Konferenciakötet Mária Pötzl-Maliková tiszteletére. Bratislava, 2006. Vö. JÁVOR Anna: Magda Keleti: Neskorá renesancia, manierizmus, barok v zbierkach SNG. Fontes 2. Slovenská národná galéria 1983 (Recenzió). Művészettörténeti Értesítő XXXVIII (1989), 174; Bebóhoz mindmáig: SCHOEN Arnold: A vízvárosi Szent Anna-templom. Budapest, 1930, 138–154. Vö. L. GÁL Éva: Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766. Budapest, 1988 nem említi a „Hof-Meister” Bebót.
- ⁵ Klára GARAS: Barockkunst in Ungarn in ihren Beziehungen zu Wien in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Wien und der europäische Barock. Akten des XXV. Internationalen Kongress für Kunstgeschichte, Wien, 4–10. September 1983. Band 7. Wien–Köln–Graz 1986, 85 (Josef von der Auwera); VALKÓ Arisztid: Késő barokk szobrászrajzok az Esterházy-levéltárból (Adalékok a schwarzenbachi templom építéséhez). Művészettörténeti Értesítő XXXIX (1990), 220–226 (Páris Mihály); MALIKOVA i. m. (3. j.) 1973, 150; vö. Konstanty KALINOWSKI: Rzeźba barokowa na Śląsku. Warszawa, 1986, 121, 148–152, 218, 328 (Gode); Erwin FRIETSCH: Zur Genea-

logie der Barock-Bildhauerfamilie Stanetti. Adler, Wien, 1986; Viera LUXOVÁ: Jasov a tvorba Jána Antona Kraussa. In: Marian VÁROSS (szerk.): Za starších výtvarných dejín Slovenska. Bratislava, 1965, 117–148, Krauss mindeddig legpontosabb életadataival.

⁶ Millittről legújabb: BUZÁSI Enikő in: A modell. Női akt a 19. századi magyar művészetben. Kiállítási katalógus, szerk. IMRE Györgyi. MNG Budapest, 2004, 202.

⁷ GARAS Klára: Franz Anton Maulbertsch (1724–1796). Budapest, 1960; Franz Anton Maulbertsch und sein Kreis in Ungarn. Kiállítási katalógus, Eduard HINDELANG (Hg.). Langenargen, 1984; újabb: Monika DACHS: ...Mahlergehilfen, Materialien, Kost und Reisespesen... Der Maler Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) als künstlerischer Unternehmer. In: POLLEROß (Hg.) i. m. (3. j.) 2004, 201–218; Thomas DACOSTA KAUFMANN: Painterly Enlightenment. The Art of Franz Anton Maulbertsch 1724–1796. Chapel Hill N. C. 2005 magyar vonatkozásokkal; itthon legújabb: KOVÁCS Péter–SZELÉNYI Károly: Maulbertsch Székesfehérvárott / in Székesfehérvár. A karmelita templom freskói és oltárképei. Veszprém–Budapest, 2005 mellett SMOHAY András egyetemi és JERNYEI KISS János PhD-disszertációja (2005, 2006), részben megjelenés alatt.

⁸ Sambachról még nem jelent meg monográfia, vö. GARAS Klára: Magyarországi festészet a 18. században. Budapest, 1955, 33–35, 246; Betka MATSCHE VON WICHT: Franz Sigríst 1727–1803. Weißenhorn, 1977, 112–125, 185–191; Cimbalról összefoglalólag (JÁVOR A. in:) Saur Allgemeines Künstlerlexikon 19. München–Leipzig, 1998, 228–229, irodalommal; újabb Ján PAPCO: Rakúsky barok a Slovensko. Österreichisches Barock und die Slowakei. Neue Funde, neue Attributionen. Bojnice, 2003, 688–698, 708, 720–722; nagykarolyi oltárképéről Nicolae SABAU, *Ars Transilvaniae* X–XI. 2000–2001 [2004], 125–143.

⁹ Anna PETROVÁ-PLESKOTOVÁ: Adalékok Anton Schmidt festő életútjához és pályakezdéséhez. *Annales de la Galerie Nationale Hongroise. A Magyar Nemzeti Galéria Év-*

könyve, Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. Budapest, 1991, 199–204; JÁVOR Anna: Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában. Budapest, 2004; KOSTYÁL László–ZSAMBÉKY Monika szerk.: „Stephan Dorffmaister pinxit.” Kiállítási katalógus, Szombathely–Zalaegerszeg, 1997.

¹⁰ Wagenschön észéki oltárképét közli legújabb Mirjana REPANIĆ-BRAUN: Oltarne slike Franza Xavera Wagenschöna u cirkvi sv. Michaela u Osijeku. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 26 (2002), 98–108; Rupert FEUCHTMÜLLER: Der Kremser Schmidt 1718–1801. Innsbruck–Wien, 1989, újabb: Michael GRÜNWARD: Kam mit der Weinfuhr von Krems auch ein 20 Schuh langes und 10 Schuh hohes Bild an ... Der Maler Martin Johann Schmidt (1718–1801) und seine Kunsttransporte. In: POLLEROß (Hg.) i. m. (3. j.) 2004, 171–186; Hubert Maurerhez l. GARAS i. m. (8. j.) 1955, 235, ill. VOIT Pál: Tervek, mesterek és a mű. *Művészettörténeti Értesítő* IX (1960), 265–280.

¹¹ LENGYEL László in: *Barokk művészet Közép-Európában.* Kiállítási katalógus, szerk. GALAVICS Géza. Budapest, 1993, 217 (Huetter); JÁVOR Anna: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. *Művészettörténeti Értesítő* XLIX (2000), 167–186; IGRIC Eszter: Zirkler János művészi hagyatéka. *Művészettörténeti Értesítő* XLIX (2000), 197–216; GARAS i. m. (8. j.) 1955, 259, ill. legújabb GALAVICS i. m. (2. j.) 2001, 398–408.

¹² L. ÉRI István–NAGY Lajos–NAGYBÁKAY Péter szerk.: *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere.* Budapest, 1975–1976, I. 281, 297, II. 84, 154. – nem tartalmazza a pozsonyi festőcéh KOSÁRY Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. Budapest, 1970, 541. alatt regisztrált adatait (amely viszont valószínűleg kékfestő, Färber), a soproni kártyafestőket (uo. 574.) és a fametszők 1776-ban alapított szamosújvári céhét (Marika KISS-GRIGORESCU: *Xilografura populara din Transilvania in sec. XVIII–XIX.* Kat. Bucuresti, 1970, o. n.). A céhes életéről és a polgárjogot szerzett művészekről elsősorban a nagytopográfiák és

- a városmonográfiák tudósítanak, l. még Budapest története III. Szerk. KOSÁRY Domokos. Budapest, 1975, 100–106 és J. HALÁSZ Margit: Megjegyzések Gundrich Károly pesti szobrász életéhez és munkásságához. Művészettörténeti Értesítő XXXIX (1990), 217–220.
- ¹³ L. előző jegyzet. Vö. a bányavárosi polgári és céhes művészekről legújabban: Barbara BALÁŽOVÁ: Pictorissa Cremeniciensis. Bratislava, 2004, főként 35, 112 (Christian Anton Bukovay körmöcbányai polgári szobrász, a helyi asztaloscéh tagja, ill. céhmesztere 1745–1752 között), 36, 113 (Andreas Konikovic körmöcbányai városi festő szignált műveiről; a festő 1751-ben a krakkói festőcéh tagja), 124, 134, 138–141. – Az Ünneppel szemben illetlenség, de kompetencia híján a réz- és aranyművesek, hímzők és egyéb, iparművészeti műfajokat takaró szakmák egyesüléseit itt nem tárgyalhatjuk.
- ¹⁴ A mesterek panaszlevelet intéznek az uralkodóhoz, mert Barkóczy idegeneket foglalkoztat: VOIT Pál in: DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál szerk.: Heves megye műemlékei (Magyarország Műemlékei Topográfiája 7–9.) 1. Budapest, 1969, 155–160.
- ¹⁵ Gundrich Károly és Jesper Ferdinánd tiltakozik a „paulinusok szobrásza” foglalkoztatása ellen, ill. később maga Hebenstreit és társai akadályozzák Griesler György akadémiai tanultságú szobrász felvételeit a pesti polgárok közé: AGGHÁZY i. m. (3. j.) 1959, I. 112, 123; KOMÁRIK (4. j.) i. m. 2002, 464.
- ¹⁶ Gstettner és Erhard festők támadják Köpp Keresztélyt, aki asztalos létére festőcégért használ; 1755-ben mindhárman panaszt tesznek Karner József Mödlingből való remete és festő ellen: VALKÓ Arisztid: Kismartoni festők vetélkedése a 18. században. Művészettörténeti Értesítő XXXVIII (1984), 76–77.
- ¹⁷ Tomáš SEKYRKA (szerk.): Umění a Mistrovství. Pražska malíká bratrstva 1348–1783. Kiállítási katalógus, Národní galerie v Praze. Praha, 1997, főként 40; Pavel PREISS: František Karel Palko. život a dílo malíře sklonku středoevropského baroka a jeho bratra Františka Antonína Palka. Praha, 1999, 118–148; JÁVOR i. m. (9. j.) 2004, 76–78, 326. A fentiekhez szélesebb körű, fontos áttekintés GARAS Klára: Művész és megrendelő, közönség és kritika. Változások a 18. század második felének művészeti életében. Budapest, 1987, 28. és Klára GARAS: Der Maler und seine Laufbahn. Einige Aspekte des Kunstlebens in Ungarn im 18. Jahrhundert. In: Niedzica Seminars IV. Late Baroque Art in the 18th Century in Poland, Bohemia, Slovakia and Hungary. Ewa ŚNIEŻYŃSKA-STOŁOT (ed.), Crakow, 1990, 144, 149.
- ¹⁸ AGGHÁZY i. m. (3. j.) 1959, 125–129. és GARAS i. m. (8. j.) 1955, 76–77, ill. GALAVICS i. m. (2. j.) 2001 összefoglalása óta l. SZÁNTÓ Iván: Die Kunst Johann Norbert Baumgartners (1710–1773). Acta Historiae Artium XLV (2004), 47–107; ill. Nics kihallgatása: JÁVOR i. m. (11. j.) 2000, 181; Halblechner ügyeit l. VOIT i. m. (14. j.) 1969, 336.
- ¹⁹ A pest-budai szobrászskör kutatása új lendületet vett: GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: ... Magister Pestiensis arcularius ... ad Ecclesiam Rotatiensem magnam aram...” A vácrátóti templom oltárai és a pesti mesterek. In: Tanulmányok Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Szerk.: BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, 1998, 319–341; KOMÁRIK i. m. (3. j.) 2002; GRAMASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: A pesti belvárosi plébániatemplom barokk oltárai. In: Romantikus kastély. Tanulmányok Komáromi Dénes tiszteletére. Szerk.: VADAS Ferenc. Budapest, 2004, 92, 100, 96–99, vö. AGGHÁZY i. m. (3. j.) 1959, 110–124.
- ²⁰ J. HALÁSZ i. m. (12. j.) 1990 (Gundrich), adatait helyesbítve l. G. GYÖRFFY i. m. 2004, 92, 100; Mirjana REPANIĆ-BRAUN: Franciscus Falconer Pictor Budensis. Ein spätbarocker Maler sakraler Thematik und seine Tätigkeit in Kroatien. Művészettörténeti Értesítő XLIX (2000), 157–166; BODA Zsuzsanna: Falconer József Ferenc egy vázlatrajza a diósjenői római katolikus templom főoltárcépehez. Művészettörténeti Értesítő LIII (2004), 167–170; Olga KOVACEV NINKOV: Barok u Vojvodini / Barokk a Vajdaságban / Barock in Wojwodina. Subotica, 2005, 10, 21; vö. (JÁVOR A. in:) Saur

- Allgemeines Künstlerlexikon 36. München–Leipzig, 2003, 419–420, a teljes családról, a korábbi irodalommal; a Kramerekhez: Anna PETROVÁ-Pleskotová: Maliarstvo 18. storočia na Slovensku. Bratislava, 1983, 59–60, 63; Magda KELETI: Neskorá renesancia, manierizmus, barok v zbierkach SNG. Fontes 2. Slovenská národná galéria 1983, 66–74, ill. JÁVOR i. m. (4. j.) 1989, 172, 174.
- ²¹ FLEISCHER Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Budapest, 1935, 82, 79, 72, 99. adatai némi korrekcióval, vö. Walter CERNY: Die Mitglieder der Wiener Akademie. Wien, 1978, 19, 26, 29, 40. és Heribert HUTTER: Aufnahmewerke. Eine Auswahl von Preis- und Aufnahmewerken aus den Jahren 1750–1815. Katalog der XXIII. Sonderausstellung der Akademie der bildenden Künste in Wien. Wien, 1975, 9, 14; újabban Schmiedelyről: Ingrid VÁVROVÁ-ŠTIBRANÁ: A pozsonyi Notre Dame-zárda nemesi növendékeinek portréi a 18. század harmadik negyedéből. Művészettörténeti Értesítő LI (2002), 51–68; Adolf DUSCHANEK: Der Maler und Mosaist Wolfgang Köpp (1738–1807). Acta Historica Artium 37 (1994–95), 175–229, ill. 197; Hesz díjazott képét l. JÁVOR Anna: Hesz János Mihály (1768–1836) művészi hagyatéka. Művészettörténeti Értesítő XL (1991), 215.
- ²² KAPOSSY János: Magyar művészeti akadémia terve a XVIII. században. Levéltári Közlemények XVIII–XIX (1940–1941), 335–348; Eckhart KNAB: Daniel Gran. Wien–München, 1977, 31–35, 270–271; újabban Luigi A. RONZONI: Paul Troger und die Wiener Akademie. Barockberichte 38/39 (2005), 558. Vö. SZABOLCSI i. m. (1. j.) 1970, 27–28, 37–74.
- ²³ FLEISCHER i. m. (21. j.), CERNY i. m. (21. j.) és GARAS i. m. (8. j.) 1955, ill. AGGHÁZY i. m. (3. j.) 1959 névjegyzékei alapján, vö. még CS. DOBROVITS i. m. (2. j.) 69, 81, 98, 128. A Stanetti, Gode, Cimbal, Hebenstreit és más családok példái arra vallanak, hogy nem mindig a legidősebb fiú jutott el az akadémia: órá a napi munkánál volt szüksége apjának.
- ²⁴ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ i. m. (20. j.) 1983, 89–90, 100; GARAS Klára: Anna Petrová-Pleskotová: Maliarstvo 18. storočia na Slovensku. Bratislava, 1983 (Recenzió). Művészettörténeti Értesítő XXXIII (1984), 184; VOIT: Heves i. m. (14. j.) 1969, 391.
- ²⁵ SCHOEN i. m. (4. j.) 182, ill. GARAS i. m. (8. j.) 1955, 236; VOIT: Heves i. m. (14. j.) 1969, 250–262, főleg 255; 213–214. A keresztelők adatai még több személyes összefüggést mutatnak. A művészettörténet számára gyakran az a városi mester ismeretlen, akinek családjába a fiatal akadémikusnak érdemes volt benősülnie (pl. a znaimi Dominik Klausner, Kracker idős sógora, vö. JÁVOR i. m. [9. j.] 2004, 49.), máskor az após válik jeles veje segédjévé (pl. Franz Wiedon Mildorfer architektúrafestője, l. GARAS Klára: Unbekannte Fresken von Josef Ignaz Mildorfer. Mitteilungen der Österreichischen Galerie 24–25 [1980/81], 110, vö. Heinz SCHÖNY: Wiener Künstler-Ahnen. Genealogische Daten und Ahnenlisten Wiener Maler. 1. Mittelalter bis Romantik. Wien, 1970, 75, 79.).
- ²⁶ GARAS i. m. (24. j.) 1984, 181.
- ²⁷ PETROVÁ-PLESKOTOVÁ i. m. (20. j.) 1983, 41, 63; DUSCHANEK i. m. (21. j.). A pozsonyi Alexander Gutmann Palko drezdai tanítványaként jegyzik Korabinsky óta, l. PREISS i. m. (17. j.) 1999, 242.
- ²⁸ Újabb irodalom a bécsi akadémiáról: Klára GARAS: Zur Kunstübung der Wiener Akademie im 18. Jahrhundert – die Preisstücke. In: Prijatelev zbornik II. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji. Split, 1992, 405–423; Manfred KOLLER: Die Brüder Strudel. Hofkünstler und Gründer der Wiener Akademie. Innsbruck, 1993, 92–106; Hubert HOSCH: Franz Anton Maulbertsch und die Wiener Akademie. In: Franz Anton Maulbertsch und der Wiener Akademiestil. Kiállítási katalógus, Eduard HINDELANG (Hg.). Langenargen, 1994, 14–92; Monika KNOPFLER: Das Zeichnen nach dem Modell. Kontinuum und Bedeutungswandel. In: Das Bild des Körper in der Kunst des 17. bis 20. Jahrhunderts. Kiállítási katalógus, Peter WEIERMAIR (Hg.). Rupertinum, Salzburg, 2000, 10–23; JÁVOR Anna in: A modell. i. kat. (6. j.) 2004, 275–280.
- ²⁹ A freskófestés praxisáról l. elsősorban a monografikus feldolgozásokat: PREISS i. m.

- (17. j.) 37; PETROVÁ-PLESKOTOVÁ i. m. (9. j.) 1991, 200; JÁVOR i. m. (9. j.) 2004, 31; PROKOPP Gyula: Adatok Hesz János Mihály (1768–1833?) festészetéhez. Művészettörténeti Értesítő XXX (1981), 200, 204, vö. VOIT: Heves i. m. (14. j.) 1969, 339; BUZÁSI Enikő in: Zsánermetamorfózisok. Kiállítási katalógus, szerk. MOJZER Miklós. Budapest, 1993, 365 (Fogel); Saur Lexikon i. m. (20. j.) 36. (Falkoner); PINTÉR Attila: A mosonmagyaróvári (magyaróvári) plébániatemplom falfestéseinek restaurálása. Magyar Műemlékvédelem XI. Budapest, 2002, 263–272 (Auguszt Imre műveiről; Dávid Ferenc levéltári kutatása alapján); GARAS i. m. (24. j.) 1984, 134 (Dietrich freskói Gyöngyöstarjában, ill. talán Hevesen); BOROS László: A zicsi templom festményei: Bücher Xavér Ferenc művei 1786-ból. Művészettörténeti Értesítő XXXIII (1984), 248–254; Schallerről N. MÉSZÁROS Júlia: Festészet Győrött a XVII–XVIII. században. Győri festők. In: Győri Tanulmányok 12 (1992), 125–138, vö. GARAS Klára in: Mons Sacer 996–1996. Kiállítási katalógus, szerk.: TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 1996, 47. Érdekes forrás Fogel, Scherwitz Mátyás, ill. Bebo és Weber Leonhard 1774 és 1781 közötti anyagbeszerzéseiről: GÁL Éva: Egy 18. századi budai üzleti könyv a BTM Kiscelli Múzeuma Kézirattárában. Tanulmányok Budapest Múltjából 22 (1996), 364, 366, 370–373.
- ³⁰ SOMORJAY Sélysette: 18. századi festett szobabelsők – kutatási feladatok. Művészettörténeti Értesítő XXXVII (1988), 212–230.
- ³¹ GARAS i. m. (24. j.) 1984, 180.
- ³² LENGYEL i. m. (11. j.) és JÁVOR i. m. (11. j.) 2000, 178–180.
- ³³ Az önálló architektúrafestőkről: Ulrike KNALL–BRKOVSKY: Italienische Quadraturisten in Österreich. (Diss.) Wien–Köln, 1984; vö. Franz MATSCHE: Der Freskomaler Johann Jakob Zeiller (1708–1783). (Diss.) Marburg/Lahn 1970, 71–99; Paul Troger példáján a műhelyen belüli munkamegosztásról. L. még PETROVÁ-PLESKOTOVÁ i. m. (20. j.) 1983, 64 (Wiedon); Lubomír SLAVICEK: ... diese herrliche Arbeit den Werken des seelg. Maulbertsch so ähnlich ... Der mährische Maler Joseph Winterhalter d. J. (1743–1807) im Schatten von Franz Anton Maulbertsch. In: POLLEROS i. m. (3. j.) 2004, 229–240. Zachhoz l. JÁVOR i. m. (9. j.) 2004, 62, 83, 131.
- ³⁴ G. GYÖRFFY Katalin: Adatok Hartman József kassai tevékenységéhez. Ars Hungarica 12 (1984), 51–66; JERNYEI KISS János: Néhány adalék Conti Lipót Antal tevékenységének megítéléséhez. Ars Hungarica 25 (1997), 269–288. és KOMÁRIK i. m. (4. j.)
- ³⁵ Ritka példák: Hörger Antalnak a pesti belvárosi templom főkapuja fölött ülő angyalhoz készült agyagvázlatát (30 cm, MNG, ltsz. 90.18 M) Takács Imre fedezte fel és szerezte meg a Régi Magyar Gyűjtemény számára 1990-ben. Vö. HARRIS Andrea: Utolsó feljegyzés a vasaljai mellékoltár tárgyában. In: Etűdök. Tanulmányok Granasztóiné Györffy Katalin tiszteletére. Budapest, 2004, 161–168. (feltételezett oltármodell a 18. század második feléből, négy kisszoborral) – Vö. Triumph der Phantasie. Barocke Modelle von Hildebrandt bis Molinariolo. Kiállítási katalógus, Michael KRAPP (Hg.). Österreichische Galerie Belvedere, Wien, 1998, magyar részvétel nélkül.
- ³⁶ Alapvető: Manfred KOLLER: Barockaltäre in Österreich: Technik, Fassung, Konservierung. In: Albert Knoepfli et al.: Der Altar des 18. Jahrhunderts. München, 1978, 225–269; Uő: Entwurf, Material und Technik der Barockaltäre und ihrer Modelle. In: Triumph ... i. kat. (35. j.) 1998, 39–48.
- ³⁷ L. erről legújabban: Barbara BALÁŽOVÁ: Stíp Najsvätejšej Trojice v Kremnici (1765–1772): Jeden z posledných morových stípvov v bývalých habsburských krajinách. Ars 2002, 135–184.
- ³⁸ Mária PÖTZL-MALIKOVÁ: Zur Geschichte des Metallgusses in Wien im 18. Jahrhundert. In: Konstanty KALINOWSKI (Hg.): Studien zur Werkstattpraxis der Barockskulptur im 17. und 18. Jahrhundert. Poznań, 1992, 365–375; Karl M. PÖTZL: 18. századi fémszobrok ötvözeteiről. Művészettörténeti Értesítő XLV (1996), 189–293; Peter VOLK: Georg Raphael Donner und München. In: Wien und der europäische Ba-

rock, i. m. (5. j.) 1987, 131–134; Thomas DACOSTA KAUFFMANN: A Wood Statuette by G. R. Donner (?). In: *Miedzy Padwa a Zamosciem* (Festschrift Jerzy Kowalczyk). Warszawa 1993, 303–313; Godéhoz MALIKOVA i. m. (3. j.) 1973, Frietschról Miloš STEHLIK: G. R. Donner und Mähren. In: *i. Donner-katalógus*, (3. j.) Wien, 1993, 187–205.

³⁹ Jóllehet a bécsi akadémia első szabályrendelete 1726-ban mindezt (a polgári művészek védelmében) tiltotta, l. CERNY i. m. (21. j.) 15; vö. Johann KRONBICHLER: Michael Angelo Unterberger. Salzburg 1995, 149–154; Saur Lexikon i. m. 19. (8. j.); BUZÁSI Enikő in: Dorffmaister i. kat. (9. j.) 128, 133, 134, 225; Petr FIDLER: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes (Österreich,

Slowakei und Ungarn). Excerpta aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. IV. Teil. *Ars* 1997, 236 (Schmiddely 1748-ban a vadászati tilalom végét jelző táblákat fest Pozsonynak); PETROVÁ-PLESKOTOVÁ i. m. 1983, 41 (Oeser); GARAS i. m. (17. j.) 1990, 147 (Maulbertsch, Wagenschön); Kracker devecseri képének felfeszítéséről: JÁVOR i. m. (9. j.) 2004, 346; a jászói premontrei apátság melegházának figurális, festett napórája alighanem Schrött Erazmus műve lehetett 1802-ből (ma már nagyjából elpusztult).

⁴⁰ GARAS i. m. (17. j.) 1987, 36–40; GARAS i. m. (17. j.) 1990, 148, vö. CSATKAI Endre: Kazinczy és a képzőművészetek (1925), szerk. GALAVICS Géza. Budapest, 1983, főként 51–56.